

BRAULI MONTOYA ABAT

LA REPRESENTACIÓ DEL CONFLICTE LINGÜÍSTIC
EN LA LITERATURA VALENCIANA CONTEMPORÀNIA
(AMB UN ESGUARD ESPECIAL A
LA NARRATIVA VALORIANA)

1. *TRANSMISSIÓ FAMILIAR DE LA LLENGUA
I CONREU LITERARI*

La literatura produïda al si d'una comunitat que patix un procés de substitució lingüística no pot ser aliena als efectes que genera aquest fenomen sobre les llengües en conflicte. Com a resultat, la llengua dominant, prestigiada, tendirà a imposar-se en l'ús literari, i els escriptors que trien la llengua recessiva hauran d'enfrontar-se amb una sèrie de problemes derivats de l'abandó social d'aquesta llengua. Així, la llengua en retrocés fugirà de les ciutats, les classes altes i els sectors jòvens de la població, i s'arrecerarà a les àrees rurals, les classes baixes i els grups d'edat madura i vella. Prototípicament, doncs, els escriptors de llengua recessiva seran de poble, d'extracció social (mitjana-)baixa i de major edat que els qui hauran optat per la llengua dominant; sense que això excloga l'existència de sectors d'escriptors urbans, socialment més elevats o més jòvens dedicats a la llengua en procés de substitució. Ara bé, aquests darrers no hauran estat exposats, a causa de la interrupció de la transmissió familiar de la llengua recessiva, típica d'aquestes situacions, a un model de llengua tan genuí, ric i variat de registres com el dels escriptors que no hauran passat per aquesta interrupció intergeneracional de la llengua. En aquest sentit, el conreu de determinats gèneres, com ara la narrativa, de majors exigències que la lírica o la dramaturgia, pot resultar «prohibitiu» per als qui no han gaudit d'una socialització lingüística completa.

La literatura valenciana contemporània, com a producte del procés de substitució lingüística que fa retrocedir el català davant del castellà, mostra els efectes d'aquesta fragmentació sociolingüística. I un dels factors principals que hi ha al darrere d'aquesta fragmentació,

com acabem de veure, és l'origen urbà o rural dels autors. Encara que la situació de conflicte lingüístic al Principat no ha arribat mai a assolir la mateixa gravetat que al País Valencià, Joan Fuster ha pogut oposar els models de llengua de Verdaguier i Maragall basant-se en aquesta mateixa antítesi:

1.

[Verdaguier representava] «la ruralia» [i tenia un] «cabal prodigiós d'un lèxic i d'una sintaxi que es relliguen amb la tradició i no perdien el contacte amb la terra». [Maragall, en canvi, presentava una] «poquedat verbal», «un llenguatge ciutadà», «modernistes, que havien nascut a Barcelona», «el llenguatge mitjà de la seva societat». (FUSTER, 1953-1956; *apud* COLOMINA, 1995: 199).

Això, amb el Noucentisme canvia, i el parlar ciutadà esdevé el model de llengua prestigiada. A part dels efectes beneficiosos de la normativització fabriana, hem de comptar amb la reacció gairebé immediata de la intel·lectualitat catalanista contra els intents de substituir el català pel castellà en família que havien tingut lloc a la Barcelona del segle XIX (ANGUERA, 1997). En canvi, al País Valencià la reacció al mateix fenomen és molt tímida i tardana i ja no aconsegueix aturar-lo a les ciutats majors. La conseqüència és un esgotament progressiu de catalanoparlants en aquests nuclis urbans que acaba influïent sobre les possibilitats de sorgiment d'escriptors i de formació de moviments culturals i literaris en la llengua del País, ja que és precisament a les ciutats on es poden formar. Així és com ho veia Joan Fuster:

2.

Seria estúpid ocultar que la major part d'ells no posseïen el domini viu i expedit de la llengua en què van escriure (...) La poesia que hi feien s'havia de ressentir de la inseguretat dels mots, de l'instrument expressiu pobre (...) Només Llorente escapa d'aqueixa obscura fatalitat, dotat com estava d'un instint idiomàtic més fi i vital. (...) L'hibridisme dels escriptors (...) una duplictat de llengua. (FUSTER, 1956; *apud* PÉREZ I MORAGÓN (ed.), 1992: 167-168).

3.

Enfront del mòdul de «llengua literària» que, de mica en mica, i amb l'expansió de la Renaixença, anava establint-se al Principat, (...) Del

costat valencià (...) han sortit escasses «reivindicacions» de cara a l'Institut, (...) El fet pot explicar-se bàsicament, per la desconfiança que l'escriptor valencià sent davant la llengua «parlada» en el seu país. Sol tenir consciència del grau de depauperació i de castellanització a què ha arribat el seu dialecte. El de la capital, en particular. Cal recordar que molts dels lletraferits a què alludeixo són originaris de la ciutat de València o dels seus voltants, o bé hi han estat «recriats». (FUSTER, 1971; *apud* BOLTA I MOLLÀ, 1994: 52).

Davant la situació, la saba nova que podia fornir el conreu de la literatura en català havia de venir forçosament de fora de les ciutats, tal com indicaven no sols els crítics «de poble», com Joan Fuster, sinó com també reconeixen els de ciutat, com Josep Lluís Sirera:

4.

De les comarques, on la llengua tenia un curs més preservat, i era per tant més rica i autèntica, amb prou feines eixia cap «ploma» hàbil i sensible, capaç de recollir de la boca del poble un matís de vocabulari o la gràcia d'un gir castís. Només el petit grup de la zona del Nord, els «castellonencs», van ser-hi porosos: Salvador Guinot, Josep Pascual Tirado, Àngel Sánchez Gozalbo. (FUSTER, 1971; *apud* BOLTA I MOLLÀ, 1994: 53).

5.

la revalencianització havia de partir de les comarques ...aquesta estratègia de *sortida de la ciutat* permet els autors implicats de llençar-se a una tasca de recuperació de la llengua, d'una llengua lluny de la castellanització i dialectalització de l'*apitxat* de la capital. (SIRERA, 1995: 559).

És un fet, per tant, explícitament reconegut que la literatura produïda pels escriptors de poble, que no han estat afectats (o no ho han estat en la mateixa mesura) per la interrupció de la transmissió de la llengua, han conservat una major riquesa en el seu vocabulari i una major capacitat d'expressar en català situacions de col·loquialitat que manquen als escriptors de ciutat que han estat afectats per aquesta interrupció. Sobretot, hi manca la vivacitat de la llengua en el seu medi natural, que els escriptors nascuts als pobles han pogut experimentar. En aquest aspecte, això també deixa més indefensos els escriptors de

ciutat encara que hagen arribat a rebre familiarment la llengua, ja que aquests no l'han pogut experimentar de la mateixa manera.

Martí Domínguez (Algemesí 1908-1984) i Enric Valor (Castalla 1911-2000) han estat els escriptors valencians en català més destacats per tota la crítica com a posseïdors d'un model de llengua més ric pel fet que «són de poble». Sobre el primer, Joan Fuster destacava el seu «gran bon sentit» com a escriptor en una carta adreçada a Josep Pla:

6.
És d'Algemesí (...) propietari rural que escriu bé i té un gran bon sentit. Escriu en català (ha estrenat un parell de drames i ara escriu una novel·la). (FUSTER, 1962; *apud* ESCARTÍ ET AL., 1996: 97).

Martí Domínguez enriqueix la seua obra fent-la «viva» i «espontània», conservada com «oli en gerra», segons l'expressió que recollia el mateix autor:

7.
Les Malaenes (...) ambientada en una casa de propietaris rurals (...) en un poble de València (...) para atenció a la parla local d'Algemesí, viva, espontània, del mateix autor. (SANSANO, 1996: 107).

8.
Filla del sol, de l'aigua i de la terra,
oh llengua dels meus pares, que s'aferra
a no morir! Encara en plans i en serra
conserves nostre suc, com oli en gerra.
(M. DOMÍNGUEZ, *Arbres*, 1955; *apud*
FERRANDO, 1996: 45).

Els comentaristes d'Enric Valor també destaquen el seu coneixement pregon de la llengua, provinent d'una de les comarques amb un valencià més genuí:

9.
L'únic escriptor coetani que se li podria comparar [a Domínguez Barberà] en això, i alhora en la profunda coneixença del valencià col·loquial, és Enric Valor. (FERRANDO, 1996: 51).

10.

La «llengua literària» dels valencians, en bloc, resulta bastant descolorida, si per «color» hem d'entendre la transfusió col·loquial. En la prosa encara és més evident, això. Les pàgines descriptives d'Enric Valor recullen encara una palpitació de la seva terra: la foia de Castalla (FUSTER, 1971; *apud* BOLTA I MOLLÀ, 1994: 53).

I així ho comprovem en molts passatges inoblidables de la seua narrativa, especialment quan descriuen els paisatges de muntanya en què Valor va viure els seus primers anys de vida. A la seua darrera obra publicada, *Narracions perennes*, en trobem bons exemples, com ara el present:

11.

Entre dues clarors, vam dominar per fi els aiguavessants del barranc de la Fusta. Aquest s'acabava en uns penyals amples en rastellera transversal que tenia un pas llarg i estret per on s'enfilava el camí. Les ferradures colpejaren en dur pel darrer tros, de sòl de roca, i isquérem a l'altiplà. Davant nostre i per tots els costats, s'obria l'horitzó. (VALOR, 2000: 12).

Però la ciutat, on Valor va acabar passar la major part de la vida, no és absent de les seues descripcions. En el magnífic relat de la guerra que és *Enllà de l'horitzó*, ens topem amb l'Alacant republicà cruament castigat per la violència bèl·lica en fragments tan colpidors com els dels bombardejos de Correus i el Mercat:

12.

Prenguí el tramvia de la línia Benalua-Esplanada, com altres vegades, i, cinc minuts abans de l'hora convinguda, feia cap a la plaça de Correus, una bella plaça emmarcada entre quatre carrers (...) Vaig entrar a Correus, (...) Ni hi era, Palmira. (...) Sobtadament es sentí una estranya remor que venia del carrer (...) Més explosions, moltes (...) La bella plaça presentava un aspecte desolador: arbusts i altres plantes, segats, escampats, tot ple de terragades i enderrocs. Les dues bombes havien explotat allí, davant per davant de l'edifici de Correus. Hi acudia gent i uns guàrdies d'assalt; vaig veure també dos servidors de la Creu Roja... Entre el jardí i la vorera hi havia ferits i segurament també morts, estenallats en el terra. (...) Un pensament em va gelar la sang: era el moment en què Palmira venia a trobar-se amb mi. Vaig avançar fins a un rogle

de gent. Em vaig obrir pas i vaig mirar el terra: hi havia dues dones es-teses en la vorera, vora el jardí, pròximes a Correus. Vaig guaitar, i en vaig reconèixer una de quasi irrecognoscible, mutilada, estrossada, sangonosa; el vestit esqueixat, tacat —aquell elegant conjunt de jaqueta i falda—, i la seua cartera! (VALOR, 1991: 139-141).

13.

llavors l'emprenguérem pel carrer de Sant Vicent (...) pel costat del Mercat Central (...) Les sirenes bramulaven i el soroll dels avions començava a dominar tots els altres. Vam córrer pel costat de dalt, on no hi havia tantes dones (...) vam sentir les primeres explosions darrere nostre, en l'enorme cobert que havíem deixat arrere, on pullulaven potser més de mil persones entre les parades (...) de reüll vaig veure, tot sentint un esgarrifós xiulet, una flama blavíssima damunt un carret de plàtans a vint o trenta metres. Tot d'una, la segona fortíssima explosió féu brumir la metralla vora les orelles, i l'ona expansiva ens llançà contra la paret. (VALOR, 1991: 229-230).

A tot açò, hem d'afegir l'enorme riquesa fraseològica abocada per Valor al seu corpus rondallístic, gens tributària del castellà, com veiem en molts autors jòvens valencians que no han tingut la sort de nàixer ni en el temps en què ho va fer Valor ni en una comarca d'aires i llengua tan purs com la de la Foia de Castalla. Maria Conca (1997) ha destacat la vàlua d'aquesta rica fraseologia valoriana.

Per descomptat que en són més els escriptors valencians de qui els crítics han observat la relació entre la seua procedència de comarques i la possessió d'una llengua «instintiva, natural, sencera, exuberant...» i altres qualificatius per l'estil. Vegem aquests dos fragments, referits al castellanenc Bernat Artola (1904-1959) i a l'alcoià Joan Valls (1917-1989):

14.

el Bernat Artola jove, combinant un barroquisme lexicogràfic i l'instint popular de la Plana, aconsegueixen fer la impressió de “naturalitat” i “tradició” simultanejades: de normalitat (FUSTER, 1972: 27).

15.

Joan Valls pertany a una de les comarques valencianes on el valencià s'ha conservat més sencer i exuberant. Partia, doncs, amb un bagatge

lèxic important per a la creació literària, un bagatge que no han tingut altres escriptors de comarques menys vitalitzades o més castellanitzades. (RODRÍGUEZ BERNABEU, 1981: XXV).

2. ELS ESCRIPTORS EN CASTELLÀ

La dicotomia entre pobles i ciutats no solem trobar-la en els escriptors valencians que trien la llengua dominant, el castellà, com a mitjà d'expressió, ja que aquest idioma els ve donat externament amb tots els llocs comuns adients per al seu conreu literari. Els problemes amb què pot trobar-se aquest darrer grup són d'una altra mena i se centren en el gènere narratiu. Com que a la comunitat de parla valenciana hi ha usuaris de les dues llengües en conflicte i en la narrativa hom pretén —normalment— no perdre de vista la versemblança, cal donar la veu als dos tipus de parlants. Com ho soluciona l'escriptor en castellà si, per coherència discursiva, vol prescindir de l'altra llengua o, si més no, reduir-ne al mínim l'aparició? Però aquest mateix plantejament pot afectar també els escriptors que han triat la llengua autòctona: si representen, tal com és, la realitat comunitària en la literatura de la llengua minoritzada, poden induir els lectors a reafirmar-se en les actituds negatives —predominants socialment— sobre la llengua en què s'expressen, però, si el món real és absent d'aquesta literatura, els lectors poden arribar a abandonar-la en trobar-la massa fictícia. En paraules de Joan Fuster:

16.

«Llengua» i «realitat», en una zona idiomàticament conflictiva, són nivells de representació i/o de significació que haurien de ser coherents, i que no poden ser-ho. Quan la llengua de l'escriptor no és la llengua de la realitat —la llengua en què s'expressa l'escriptor, la llengua en què s'expressa la realitat—, llavors, en aquest cas, el *décalage* es tradueix en una certa sensació de fal·làcia. (...) La dificultat augmenta quan del teatre passem a la narrativa. (FUSTER, 1975: 45).

Així, segons Fuster en el mateix treball citat, els escriptors valencians en castellà dels segles XVI i XVII havien d'evitar el diàleg, situar l'escenari fora de València o falsejar la realitat. Més recentment, autors de

la mateixa llengua com Blasco Ibáñez, Gabriel Miró, Azorín o Carlos Arniches (a cavall dels segles XIX i XX) es van haver d'enfrontar amb el mateix problema i les solucions van ser diverses. Blasco Ibáñez reduïa al màxim l'estil directe del diàleg i n'explicava els continguts en un estil indirecte o, fins i tot, en notes a peu de pàgina, però, quan no tenia més remei, naturalista com era, que fer-los parlar,¹ transcrivía fragments en català (LAGARDE, 1996). Així mateix passava amb Gabriel Miró i Azorín:

17.

Blasco Ibáñez no podia fer parlar en castellà els seus personatges del «cicle valencià», ni Gabriel Miró, quan novellava els leprosos de la Marina, ni Azorín en les retrospectives de Monòver. Tots tres, i els seus seguidors, feien la trampa d'abstenir-se del diàleg, o, en tot cas, d'introduir en el diàleg unes frases emotives —justament emotives!— en el dialecte... (FUSTER, 1975: 45).

Carlos Arniches, en una obra com *Dolorettes* (1901), posa uns personatges alacantins castissos expressant-se en un «hòrrid i fals castellà», en expressió de Fuster (1975: 45). El mateix problema s'esdevenia entre els primers novel·listes del Principat en el segle XIX: escrivien en castellà i havien de falsejar la realitat dels diàlegs o, bé, en algun cas, estrafer el castellà per a denotar un accent català o substituir els diàlegs, que haurien de ser en castellà, pel relat de l'autor (en tercera persona) del que va dir el personatge (TAYADELLA, 1980: 39).

Actualment, però, els escriptors en castellà que volen representar la societat dels Països Catalans, ho tenen més fàcil: hi ha moltíssimes situacions en que el català no hi compareix i, si volen, poden prescindir-ne, especialment en temes policíacs. En general, hi podem distingir tres posicions: aquella que ignora totalment el català i transcriu les intervencions de tots els personatges en castellà, fins i tot, de catalanoparlants entre ells; aquella que fa parlar en català els personatges que, dins d'un comportament natural, usen aquesta llengua, i, final-

1. Aquest fet esdevé clarament perceptible quan, en una conversa entre un catalanoparlant i un castellanoparlant, fa aquest darrer excessivament loquaç en contrast amb la la taciturnitat del primer, que és, per a més inri, el protagonista.

ment, aquella posició mixta en què només es transcriuen en català les intervencions dels personatges més prototípicament catalanoparlants. Hi ha tres narracions recents que ens serviran per exemplificar cadascuna d'aquestes posicions: la primera vindria representada per *Tranvía a la Malvarrosa*, de M. Vicent (1994). Vegem-ho en aquest fragment en què es fa parlar gent anònima d'un poble petit de la Plana:

18.
Mientras se oía aquel grito lastimero uno a mi lado decía a otro con el hachón en la mano.
 —¿Cuándo lo traen?
 —Mañana. Primero tienen que hacerle la autopsia.
 —Tenía que acabar mal.
 —Claro.
 —¿Sabes quién ha venido?
 —¿Quién?
 —La rata Marieta. Está en lo de Lúcia. Cobra tres duros.
 —¿Se lo has contado?
 —Le he dicho que se largue. Que se había matado uno del pueblo con la moto.
 —¿Qué te ha contestado?
 —Que esperará, porque alguno siempre acabará por caer.
Cuando la saeta terminó, la procesión se puso en marcha de nuevo.
 (M. VICENT, 1994: 169).

[Això no obstant, a la versió filmogràfica, de 1996, s'hi recull, per bé que només de passada, el moment de la substitució lingüística que es vivia al País Valencià dels anys 50. No s'hi diu res de manera explícita, però l'ambientació, molt ben aconseguida, n'és força il·lustrativa. Així, hi assistim a la vida d'un jove de casa bona, procedent d'un poble de la província de Castelló,² que estudia Dret a València. El poble, de nom inventat (Torredemar), vol ser representatiu de les poblacions mitjanes del País Valencià. La pel·lícula (com la novel·la) té com a llengua vehicular el castellà, però el català hi fa aparició en una sèrie d'ocasions en què queda connotat com a llengua del poble i de les classes

2. Manuel Vicent és nascut a Vilavella, comarca de la Plana de Castelló (1936), motiu pel qual hi pot haver molts trets autobiogràfics.

populars de la capital. Així, el parlen la mare del protagonista, les criades de la casa i personatges secundaris del poble. La mare, quan s'adreça al fill, ho fa en un castellà amb un accent valencià exagerat. (Curiosament, el pare sempre parla en castellà i sense accent, com el fill). També exhibixen un deix valencià en castellà un taxista del poble i dos camperols d'un poble veí molt petit. A la capital, només apareix parlant en català una venedora del mercat, perquè l'altre personatge que s'hi expressa és un estudiant del col·legi major, company del nostre protagonista, però només ho fa en una escena en què telefona a la seua família, al poble. El castellà és la llengua de la resta dels personatges, fins i tot dels amics del protagonista, al poble, quan ell hi passa les vacances. (És clar que aquests devien ser de la mateixa classe social)].

La segona posició la trobem en una novel·la en castellà d'un autor alacantí, Mariano Sánchez Soler, el qual adopta el criteri de respectar la llengua en què parlarien realment els personatges. Es tracta d'*Alacant Blues. Crónica sentimental de una búsqueda*. Vegem aquest fragment del principi:

19.

Ya estaba a punto de darse por vencido y emigrar de nuevo a la metrópoli cuando sonó el timbre y, tras la puerta, apareció aquel hombre maduro, de ojos muy abiertos y figura tan flaca que casi se transparentaba.

—Necessite que m'en trobe alguna cosa —*anunció con timidez.*

—Vosté dirà —*respondió el detective con palabras atropelladas tras demasiados años sin utilizar el idioma de Ausias March.*

—He perdut l'ho més important... He perdut Alacant, la ciutat on vaig naixer, els carrers de la meua infantesa, la memòria.

—Sóc detectiu, no historiador.

—No vull històries, vull saber si encara viu.

—¿Alacant?

—Alacant. Pagaré bé, vosté tranquil, senyor Terratrèmol.

El detective aceptó el caso, ¿cómo podía negarse?

(M. SÁNCHEZ SOLER, 1994: 16).

I la tercera posició ve representada per les *Narraciones del Medio Vinalopó*, d'un autor d'aquesta comarca, José Emilio García, que hi fa transcórrer els relats breus que escriu. Aquest autor, sempre que pot,

fa servir personatges castellans que exerceixen de funcionaris, metges, capellans, etc., i que arriben destinats al poble on es desenvolupa l'acció. Quan aquests personatges entren en contacte per primer cop amb la llengua catalana, el narrador hi fa els aclariments de rigor:

20.

*Y ya se abrió la puerta dando mayor luminosidad al interior de la capilla, que la recibía además de un ojo de buey situado en lo alto de la fachada principal, cuando vieron al enterrador contonearse a uno y otro lado y caer medio de rodillas a la vez que de su garganta salían unas palabras ininteligibles. Algo así como «¡Dios!» o «¡La Madre de Dios!», pronunciadas en su lengua vernácula: «¡Déu!» o «¡La Mare de Déu!». El médico y el alguacil se acercaron al caído. Pero mientras le auxiliaban, miraron en derredor. (J. E. GARCÍA, 1985, *Esa luz que nos ciega*: 12).*

Ara bé, quan no té més remei que fer parlar personatges de la comarca, que s'expressen necessàriament en català, fa aparèixer aquesta llengua ací i allà perquè hom hi perceba el color local (i, llavors, se sent en l'obligació de traduir aquests diàlegs al castellà), però sol transcriure'ls en castellà, sobretot si són extensos i d'interès per a no perdre el fil de la narració. En el següents fragments veiem un extracte dels diàlegs entre dos personatges que conversen —incoherentment— unes voltes en català i altres en castellà:

21.

—¡Estava mort...! ¡Estava mort...! —*eran las más graves afirmaciones de Donís.*

(...)

Pero Donís no se avenía a razonamientos. Para él, era un hecho irreversible.

—*Tú has hablado muchas veces de tus amigos marineros —añadió con voz cada vez más opaca—. Esos que hacen el servicio desde arriba, desde Cataluña y luego van a Orán...*

—*¡Hombre, yo...!* —murmuró Cayetano.

—*No me dirás ahora que todo era invento tuyo para presumir en el pueblo... —casi dijo con suplicante voz «Doniset».*

(...)

—¡Donís, «Doniset»! El «Capitán Para-Kaló» está en el port. ¡Animo! Si Deu vol, demà dormirás en Orá... (*¡Dionisio, «Doniset»! ¡El «Capi-*

tán Para-Kaló» está en el puerto. ¡Animo! Si Dios quiere, mañana dormirás en Orán...).

(J. E. GARCÍA, 1985, *La noche de San Pascual*: 70-74).

Per últim, la incoherència es transforma en diglòssia temàtica quan un personatge que representa un erudit local que s'adreça a uns invitats seus en castellà, canvia al català en el moment de pronunciar una expressió gastronòmica.

22.

—Chimo. Nosotros dos también estamos conformes en no decir nada de lo que oigamos aquí.

Parecía, pues, la cosa muy decidida y todos creyeron que durante la comida, Chimo les contaría (...) qué o cuáles cosas había descubierto en el Castillo de Luna.

Elisa asomó la cabeza por la puerta para decir a su tío que ya estaba la mesa puesta, cuando éste, muy serio, sirvió de nuevo unas bebidas a sus invitados y dijo sentenciosamente:

—Hay que dejar que el arroz repose un poquito.

Y luego, aspirando fuertemente por la nariz, añadió en valenciano:

—¡Qué bó que deu estar! ¡Hasta aquí m'aplega la oloreta! (¡Qué bueno debe estar! ¡Hasta aquí me llega el olorcito!).

(J. E. GARCÍA, 1985, *Chimo Valero*: 90).

3. ESCRITORS EN CATALÀ

Però si el problema dels escriptors en castellà dels Països Catalans és que troben dificultats per a representar la seua societat exclusivament en la llengua en què escriuen, el problema de la literatura en català és ara l'invers. Els escriptors actuals valencians en aquesta llengua es veuen immersos en una societat on domina l'ús social del castellà i ells han fet l'opció (ideològica) d'escriure en català.

Per gèneres, el problema és rar en la lírica o l'assaig, és relativament fàcil de resoldre en el teatre, però presenta serioses complicacions en la novel·la. Tres casos paradigmàtics de recerca de solucions són els dels tres novel·listes potser més prolífics de la literatura

valenciana actual: Ferran Torrent, Enric Valor i Isa Tròlec, pseudònim aquest darrer del malaguanyat Joan B. Mengual (1945-1992). Torrent (Sedaví, 1954) ho ha resolt tirant pel dret: encara que fa una novel·la negra (urbana), ha decidit transcriure tots els diàlegs en català, amb la qual cosa ha creat una València de ficció, «normalitzada». Valor, pel contrari, incapaç d'amagar la realitat totalment, com a escriptor realista (i naturalista) que era (encara al final del segle xx!), ha utilitzat diferents mètodes per a dissimular-la, però quan no ha tingut més remei, ha fet aparèixer el castellà el mínim indispensable. Isa Tròlec, per la seua banda, ha estat el narrador valencià més desinhibit: no ha tingut cap problema a posar el castellà en boca dels seus personatges quan així ho exigia la realitat sociolingüística del país.

Atès que, dels tres, només aquest darrer i Valor s'han preocupat per deixar constància del conflicte lingüístic a la seua obra, revisarem alguns fragments d'ambdós per a observar quina és la presència del castellà i com es concreta en l'obra de cadascun. Com que la qüestió es presenta més senzilla en Isa Tròlec, començarem per ell i ho farem a través de la seua novel·la de més èxit (13.000 exemplars el 1981), *Ramona Rosbif* (1976). Escollim uns fragments en que aquest autor, també de poble (Sanet i els Negrals, la Marina), com Torrent i Valor, ens recorda l'antitesi poble / ciutat que acabem de veure i que ha caracteritzat la societat valenciana pel que fa a l'ús del català.

23.

Feia quaranta anys, a la República [1936], no sobrava el treball i sí les lleganyes i els mocs. Els xiquets —la mare de Ramona també— feien cara de patir fam. Els senyorets de la capital [Alacant] que anaven al poble els diumenges a menjar conill amb tomaca i per Sant Joan baco-res, deien:

—*Qué cara tan de pueblo tienen!*

Els senyorets de la capital no sabien que la cara era l'espill de la taula. (TRÒLEC, 1976: 27).³

3. L'edició manejada d'aquest llibre no té numeració. Els números que hi ha són resultat d'un recompte manual de les pàgines.

24.

La guerra a la República acabava [1939]. Fam. Tristor. (...) Els homes tornaven al poble cansats. (...) Pere se'n va anar a la capital [València].

—*No puede seguir estudiando.*

—Per què?

—*Mejor se queda en su casa.*

—Si em manca només un any!

—*Los que ganamos, mandamos.*

(TRÒLEC, 1976: 35).

24.

—*Su hijo ha sido detenido.*

—Això mateix m'ha dit el guàrdia cevil, i quan l'arreplegue per davant, com que em diuen Marieta Penjoll li òbric el cap!... al meu Ramonet, clar!

—*Necesitamos completar unos datos.*

—I dos també... vostè m'entén?

—*No hablo su idioma, pero lo entiendo.*

—Jo no sé parlar aixina de bé com vostè...

(...)

—*Lo que hace su hijo no es robar ni asesinar.*

—Quin descans! Mai ningú de la meua família ha furat res...

(...)

—*Señora, su hijo se dedica a la prostitución*

I Marieta Penjoll va caure —tot s'apega en aquest món— desmaiada.

(TRÒLEC, 1976: 129-132).

4. UNA MOSTRA DE LA NOVEL·LÍSTICA VALORIANA

Vegem ara, amb un especial deteniment, com ha representat Enric Valor el conflicte lingüístic. Ho farem en tres vessants: a través de l'anàlisi dels diàlegs, de la transposició que ell fa de la llengua escrita en la societat i, en especial, de la llengua parlada a les ciutats.

En primer lloc, cal dir que Valor experimenta una evolució en aquest sentit al llarg dels trenta anys en què publica la seua obra novel·lística. En un primer moment comença «fugint d'estudi» per mitjà de la situació temporal i territorial de tots els seus escenaris narratius en una època i una zona que li solucionen gran part dels problemes.

Així, les cinc novel·les de Valor recreen una cronologia que s'esgola entre els anys 1916-1939 (infantesa i joventut de Valor). Quant a l'emplaçament geogràfic, Valor se situa a les comarques centromeridionals del País Valencià (on ell va nàixer i es va criar). Aquestes coordenades espaciotemporals reduïxen al màxim les possibilitats d'aparició del castellà:

25.

Enric Valor possiblement defugí el món urbà perquè aquest l'allunyava del seu ben arrelat sentiment de l'agre de la terra puix que, a ciutat, la llengua com a instrument de relació no era massa corrent. (...) Enric Valor es plega dins si mateix, i (...) es proposa de fixar un món irrecuperable (...) La seua visió és idealitzadora (...) allà hi ha la puresa de costums, l'autoabastiment alimentari, la pau. La llengua pura i les tradicions impol·lutes. El món urbà ha perdut les essències tradicionals de la pròpia entitat nacional, tant les familiars (cohesió primària) com socials (diversificació d'oficis), com lingüístiques (la llengua catalana), com polítiques (sucursalisme caciquista). Recobrar tot això pressuposa un retorn a la societat 'estable' que només obté cohesió a nivell popular, en nuclis petits de població i en espais tancats per una geografia reductora. (...) És l'intent de recuperar un món oblidat que no tornarà ja mai més a ésser possible fora del joc ficcional. (...) Narrar, recuperar un passat. Però també testimoniar com les 'essències' d'un poble poden anar en orri si no ens sensibilitzàvem vers l'ecologia, la tradició, la llengua (ESCRIVÀ, 1985: 12, 13, 15-16, 19).

Valor redueix el diàleg al màxim i, a voltes, el tradueix al català tot aclarint que el personatge s'expressava en castellà. També recorre a presentar algun «catalano-aprenent», cosa que li permet augmentar el grau de català dialogat, encara que siga amb una llengua lleugerament estafeta. El narrador omniscient de les tres primeres novel·les (*L'ambició d'Aleix*, 1960 [1950],⁴ *Sense la terra promesa*, 1980 [1978] i *La idea de l'emigrant*, 1982a [1980]) li resol en part el problema, ja que aquesta tècnica no sols li permet contar indirectament el que diuen els personatges sinó, fins i tot, el que pensen. La

4. Entre claudàtors s'inclou l'any de la primera edició o versió de l'obra corresponent.

primera novel·la és l'única on podem parlar, amb Escrivà (1986: 10), d'un món valoria lingüísticament monolític on l'ocultació del castellà és total; per exemple, en la correspondència, que sempre apareix narrada per a evitar la intromissió de la llengua que entra en conflicte amb el català.

[Fins i tot, a les rondalles, que persegueixen una intenció més pedagògica que les novel·les i són d'elaboració coetània amb aquesta primera novel·la, el castellà hi té una presència lleugerament major, però la sensació d'atemporalitat que ens provoca la majoria de les rondalles minva el grau d'intromissió del castellà. Ni tan sols quan hi ha una temporalitat més o menys aproximada, com la de la rondalla *Els guants de la felicitat* (VALOR, 1950-1958) en què hi ha una situació en el temps de set segles arrere i els protagonistes són castellans del Marquesat de Villena (Vilian és el fantònim corresponent a la rondalla), fronterer amb el País Valencià. En aquesta rondalla, el castellà és la llengua dels protagonistes que el narrador «traduïx» al català per als seus lectors. La «incurió» dels protagonistes en terres valencianes planteja un problema de bilingüisme que Valor resol advertint el lector que «aquest» o «aquell» personatge coneixien la llengua del regne veí i en aquesta es desenvolupava la conversa que ell transcriu. O bé resol el problema recorrent a l'estil indirecte. En qualsevol cas, Valor pretenia fer creïble la seua narració en un doble sentit, d'una banda no menystenint el fet que, a l'Edat Mitjana, els valencians —en general— no coneixien el castellà i, d'una altra banda, explicant en quina llengua es parlava en cada moment.]

A les següents novel·les, Valor alterna entre «traduir» al català els diàlegs, cartes i d'altres intervencions que inevitablement han de ser en castellà (com feia Narcís Oller a *La papallona*, per exemple) i «transcriure» directament en castellà (i en cursiva) els textos que no serien creïbles en català.

En canvi, quan el narrador deixa de ser omniscient i s'introduïx, com un entre tants, en la narració, només pot donar fe d'allò que diuen els altres quan ho ha sentit, i, si vol ser fidedigne, haurà de donar més entrada al castellà. Així passa en les dues darreres novel·les (*Temps de batuda*, 1982b i *Enllà de l'horitzó*, 1991), en què Valor nar-

ra en primera persona i, com a conseqüència, el castellà s'hi fa més present (cal dir que també relata un temps més pròxim i es desenvolupa més a les ciutats o pobles castellans i amb personatges castellans a causa de la mateixa situació de guerra). Les millors mostres d'això les tenim a la darrera novel·la. Primer en el passatge del principi, on narra l'arribada dels refugiats castellans a Cassana, el nom de ficció o fantònim que representa la Castalla nadiua de Valor:

26.

...les dones vingudes del mateix Madrid —algunes com arrancades d'un sainet d'Arniches o de la *Verbena de la Paloma*— (...)

—Ay, yo creía —confessà una altra en pur dialecte de l'Avapiés —*que el autobús se había equivocado y habíamos desembarcado en Francia.*

—*Porque eso parece francés, ¡francés auténtico!* —feien rient algunes més. Molts homes castellans es posaren a riure també.

—*¡Sois de pueblo! ¡Aunque hayáis nacido en Madrid!* —increpà un. (...)

—Ja ho veureu! No sé què us semblarà, però en tenim una bona ració, d'hivern —va explicar riallera una comunista cassanenca de mitjana edat, membre bastant destacat del Partit—. Avui és que heu tingut sort que haja parat la tramuntana.

És clar que no la va entendre quasi cap refugiat, o cap en absolut.

(VALOR, 1991: 11)

Cap al final de la mateixa novel·la, una trobada de Frederic Genovard (el protagonista, quasibé autobiogràfic) amb unes dones al tren, tornen a fer Valor mostrar la realitat:

27.

Per fi, una dona molt morena, de mitjana edat, es va apiadar de mi i d'un dels soldats que havia pujat al mateix vagó.

—*Venga, mujeres, que estos chicos vienen de la guerra!* —va dir en murcià pur.

—Passa —va dir una jove al soldat—, que ací et faig lloc.

—*El cabo se viene conmigo* —féu la murcina—. *Iremos un poco estrechos.*

—Moltes gràcies.

Llevà una coixinera plena segurament d'estraperlo i em vaig acomodar al seu costat.

Jo no tenia gaires ganes de dir res; estava pensarós.

—¿Adónde vas por aquí?

—Vaig prop, a Biar.

—Per què no véns fins a Cieza? Et convidaria a sopar —va bromejar la morena, que ho era tant que em semblava una gitana. Tot en castellà, és clar.

Les altres companyones es riakhaven. Es veia que ja la coneixien.

—Deixa l'home, Èlia, que no deu tenir ganes d'històries —féu una.

—No puc deixar-lo: jo no l'agafe.

—Calla, calla, poc trellat! —digué una altra.

—Pó treia, pó treia! Si lo hago por su bien. Vienen tristes; los han dejao, las novias...

(VALOR, 1991: 419)

Però en Valor predomina una tendència a l'ocultació del castellà. Vegem com en aquest diàleg escolar de la primera novella de la Trilogia s'amaga parcialment el castellà:

28.

A ciutat, s'havia acabat tot allò. (...) El col·legi de Sant Tomàs d'Aquino (...) En el segon curs, el director, un castellà que es deia don Juan Bautista Valiente (...) De sobte, en el moment que don Juan deia «Equis será pues igual a...», es va sentir sonorament:

—Asinus!

I esclatà una riallada contagiosa. (...)

—Qui ha estat? (...) Vostè (...) Ara, fora de l'aula!

(VALOR, 1980: 99-100)

D'aquest fragment, el lector té la idea al principi que el director fa l'explicació de la classe en castellà, però que quan ha de canviar de registre (a causa de l'enuig, aquí), se'n passa al català. Tanmateix, el narrador ens havia advertit que el director era castellà... Coneixedors de la realitat sociolingüística del País Valencià i dels seus col·legis privats i, més en concret, de la situació d'Alacant ja en els anys 10 (MONTROYA, 1996), sabem positivament que ni tan sols un professor autòcton hauria usat el català en aquestes circumstàncies. Concloem, per tant, que Valor ens ha «avisat» a la seua manera que *tot* el diàleg transcorria en castellà. «L'avís» també el tenim en el següent fragment:

29.

Vora taquilla, uns milicians amb braçals, granotes i fusells es posaren a discutir en un mal castellà demanant bitllet gratuït per a quinze. El funcionari se'n reia:

—Gratuïts? I si aneu de permís pel vostre compte?

—Voluntaris i hem de pagar-los?

—I què feu que no aneu amb la vostra unitat? —deia el factor.

—Anem a incorporar-nos, i el sergent vindrà ara amb la llista.

—Doncs quan vindrà...

—Cal guanyar temps: som quinze.

—El tren ve a pas de tortuga...

Entremig la gent de la sala d'espera bruta i miserable d'aquella estacioneua, va sorgir un militar autèntic —un sergent de gest autosuficient i autoritari.

El rodejaren tots els milians.

—¿*Habéis sacado los billetes?*

—Encara no —va fer un amb galons de caporal—. És que el factor diu...

—¿*No puede uno ni ir a tomarse un café!* —va cridar llavors el sergent, i eixint-se-li'n els ulls va afegir: —¿És que posa impediments al moviment de forces?

—I tants com n'ha posats! —digué un altre de la milícia—. S'ha negat a donar-nos un bitllet.

El sergent botà a la taquilla i escridassà al factor:

—¿*Queda usted detenido!* ¡Ara direm a aquests emboscats facciosos!...

Que isca el cap d'estació!

(VALOR, 1982b: 265-266)

Sorprenentment, després de l'avís inicial («es posaren a discutir en un mal castellà»), quan arriba el sergent, Valor transcriu les seues primeres paraules en castellà, però, a la tercera intervenció, veiem que passa al català, com els altres. Es fan difícil d'entendre aquests bots d'una llengua a una altra sense donar-nos una idea clara de la identitat lingüística d'un personatge. Més endavant, ja trobem un fragment més entenedor:

30.

—A aquest pas, arribarem despús-demà —va riure el sergent.

Hi havia milicians de llengua catalana, però els més parlaven castellà.

Ningú no s'estranyava d'aquella barreja: cadascú parlava el seu idioma

en aquella zona fronterera⁵ on, malament o bé, tots s'explicaven i tots s'entien.

(...)

Una volta asseguts, el sergent em va demanar la documentació:

—A on anem, camarada? Deus dur els teus papers, veritat?

—Sí, i vaig a València.

(...)

Va mirar, es veu, la meua edat en la cèdula. Em tornà els papers, i se'n passà al castellà:

—*Ya, ya; aún no estás movilizado.*

(VALOR, 1982b: 267)

És a dir, quan pensàvem que Valor seguia la norma d'avisar que un diàleg es desenvolupava en castellà i després transcriure'l en català per coherència amb la llengua de la narració, ara resulta que s'até a la realitat lingüística que «ell» copsava (no oblidem que les dues últimes novel·les de la trilogia són pràcticament autobiogràfiques, d'aquí la primera persona del protagonista i narrador, Frederic Genovard (=Enric Valor)).

En el següent fragment, torna a donar detalls dels diferents usos lingüístics:

31.

Llorenç va fer un gest d'incredulitat, i va anar i obrí la porta de l'escala. D'allí els cridà:

—*Subid, compañeros.*

S'humiliava, es feia petit canviant d'idioma, per afalagar-los, perquè tot anàs com una seda, ¡ell que no volia soltar el seu valencià vernacle fins i tot quan anà de fadrinet a segar a Guadalajara!

(...)

—*¿Se puede?*

—*¡Adelante!*

Vaig alçar-me i vaig deixar el llibre de Humboldt damunt la tapa oberta de l'escrivania.

(...)

—Sí, és el meu pare, que va morir fa anys. Jo sóc Genovard Amorós —vaig dir en castellà, i en aquesta llengua vam continuar tota la conversa.

(VALOR, 1982b: 320-321)

5. El tren circulava per la frontera entre la Manxa i el País Valencià.

La resta de la conversa és transcrita majoritàriament en català però bé que «esguitada» de fragments en castellà per a recordar al lector que aquesta darrera era la llengua en què es va mantenir, tal com ens ha avisat el narrador al principi. Aquest és el mètode general que segueix Valor per a no omplir de llargues tirades en castellà el seu text. A vegades, però, la intercalació del castellà en el text dialogat en català pretén representar una realitat comunicativa bilingüe, com ara l'escena del sergent i els milicians a l'estació de tren, que hem llegit suara.

Al següent exemple, l'especificació de la realitat arriba fins al detallisme dialectal, però Valor s'estima més no abusar del castellà:

32.

—Si vol, li puc donar a llegir també el veredict del tribunal mèdic i...
 —*No hace falta* —ho deia tot en andalus—. Bé, on vas caure malalt?
 —Estava en el front de Terol, en metralladores antiaèries... però amb la nevada grossa de Nadal i la ventisca d'aquells dies se'm van gelar els pulmons... com a tants! —vaig explicar-li en castellà. (VALOR, 1991: 235).

Semblantment ocorre quan Valor ens situa en altres novel·les en contextos indubtablement castellanoparlants. Vegem aquests que discorren a Elda, una població de llengua castellana, on el mateix narrador en primera persona arriba a usar el castellà:

33.

...i solia sentir de temps en temps paraules de recriminació dels meus companys de cadena, a més en castellà —cosa que accentuava la meua sensació de desplaçament:
 —*Eh, muchacho; venga, que te gana la pereza!*
 No cal dir que ells m'ho deien riatxant-se, amb una acritud simulada (...)
 —*Venga, perezoso!*
 Era la veu irada del còmit, que s'havia acostat sense jo sentir-lo. (...)
 —*¡No me insulte! ¡No tiene ningún derecho! ¡Despídame si quiere!*
 (...) Un company de vint-i-tants anys, prim fins a clarejar-se, de cara tènica però simpàtica, em va dir al poc:
 —El treball és negre, però la vida s'ho val!
 Aquell pobre diable era animós: es reia sovint amb les seues barres xuclades. *A mal tiempo, buena cara*, deia.
 (VALOR, 1982b: 40-41)

És a dir, el company ho deia tot en castellà però Valor, amb una frase en castellà considera que ja ha deixat informat el lector de la llengua del personatge. D'aquesta mateixa manera, l'encarregat (= el «còmit»), en les trobades següents amb el protagonista «ja» parla en català, i el protagonista de la novel·la usa també aquesta llengua davant d'un grup de castellanoparlants:

34.

L'encarregat, mentrestant, esbufegava i es queixava de la colzada en l'epigastri, groc com un mort, i, aturat a quatre passes de mi (...)

—Ha volgut matar-me, aquest mocós! —va clamar.

—M'ha insultat i m'ha pegat! Qui és ell per a tocar-me a mi?

(VALOR, 1982b: 46)

La situació següent és semblant, però aquí el canvi de llengua fictici introduït pel narrador és dins la mateixa intervenció del personatge:

35.

—*¡Y que no está poco buena la tía esa!* —va comentar en conclusió. I afegí: —Potser et vol de gícolo, perquè tu ets un xicot espigat. Hi ha dones d'aquestes riques que els agraden tendres.

—No digues badomies! —vaig dir tot vermell.

(VALOR, 1982b: 47)

D'altres vegades Valor s'aproxima més a la realitat, per exemple, quan reproduïx el text d'una cançó en castellà d'una cupletista, fet que queda «assuaujat» per un fragment d'una altra en francès, que es cantava al mateix espectacle (VALOR, 1980: 407-408). També hi ha realitat i atenuació del castellà en aquest encontre:

36.

Una nit fou la parella, quan arribava al camí del mas del Grau, que ell havia de travessar. Li feren l'alto. Jeroni seguí avant tot natural i arribà a la vora dels guàrdies.

—Bon dia!

—Bona matinada cal dir!

—Sí; vinc de parar lloses en el tros del Gaster, i això s'ha de fer encara fosc.

(...) Els guàrdies s'acomiadaren somrients.

—Ets una rabosa —va comentar amb simpatia un d'ells, que era valencià.

—*¡Que tengas suerte!* —votà l'altre. I afegí: —*Como te hemos pillao, nos tienes que dar una.*

(VALOR, 1980: 472)

El primer guàrdia que parla no sabem qui és, però no sembla ser el valencià perquè, quan aquest últim parla, el narrador se sent en la necessitat de justificar que ha fet ús del català. Hem de suposar, per tant, que les tres primeres intervencions són traducció del narrador (el personatge autòcton, Jeroni, també es devia expressar en castellà amb el guàrdia d'aquesta llengua).

Altres vegades el nostre autor especifica la llengua que s'usa en la interacció, però la transcripció és sempre en català:

37.

No vam saber què era, perquè al cap de poc seguirem la marxa. Nosaltres fèiem els nostres comentaris en català, i tots dos xicots semblaven una mica cohibits. Per fi, un d'ells ens va preguntar per què vam traure les pistoles al veure'ls. Somreia:

Jo mateix els vaig explicar en castellà:

—Per la mateixa raó per què vosaltres heveu desertat. Us anava la vida, no? Perquè no crec que aneu a pescar en el port. (VALOR, 1991: 506).

També l'aprenentatge del català entre castellans hi és retratat, a través d'un matrimoni de refugiats comunistes que arriben a Cassana durant la guerra. Previ a l'aprenentatge estrictament lingüístic, com és de sentit comú i preceptiu des d'una perspectiva sociolingüística, hi ha d'haver una actitud positiva envers la llengua objecte d'adquisició:

38.

...quan me'ls presentaren, m'adoní a l'acte que aquella senyora, o millor dit, camarada, havia estat la que demanà gentilment disculpes pel refús del nostre idioma que feren altres dones tot seguit de davallar de l'autobús, detall que ja me l'havia feta mirar amb simpatia. (VALOR, 1991: 13).

39.

Rojo, a part també de les dificultats idiomàtiques del país, no tenia gran idea de les coses del camp tot just arribat de Madrid. (VALOR, 1991: 130).

40.

...molt junts, fèiem cap al *meublé* ben enjorn. L'encarregat, indiferent (canviava cada vuit hores), com a tantes parelles, ens donava la clau. Un dia es recordà del número d'habitació, perquè Palmira, ben vestida, ben maquillada, amb els llavis del vermell de moda (...) —Bah, no en faces cas! —em tranquil·litzava ella—. Som una parella normal, o no? *Bóna pareia!* —recordava encisadorament. (VALOR, 1991: 132).

41.

Rojo acabava d'entrar; es veu que baixava del Partit. També ens aidava baix, com sempre. I tant!

—*Bón dia.*

—Salut!

Rojo, per força i no contra la seua voluntat, es valencianitzava de mica en mica; (...) Ja se sap: amb un accent pèssim i amb sols les cinc vocals pelades de l'espanyol: *Bó, els péus, Tóni, Pép...* (VALOR, 1991: 245).

42.

Rojo, que no capia moltes coses, especialment si les parlàvem de pressa i a més les adobàvem amb ironies o frases de doble sentit, en aquelles converses s'abstria quasi en absolut en la seua tasca. (...) A ell, és clar, ja no l'aïllava tant la barrera de l'idioma com al principi, sinó la diferent idiosincràsia del nostre poble. Era clar tanmateix que s'hi anava adaptant. (...) Servien-li doncs tots d'acadèmia d'idiomes. (VALOR, 1991: 248-249).

43.

Rojo callava quasi sempre, abstret amb els seus fitxers; però ara va traure un somrís de molt fondo de la seua animeta apenada i va dir:

—Sí, si *bols saber qué ha pasado, que te lo conte* Angelina.

—Per què? I, a més, que encara hem de passar molts apunts als llibres auxiliars —vaig objectar jo. (VALOR, 1991: 268).

44.

—*Pero assenta-te, Iorens, hóme!* —va tallar Rojo.

Llorencet, xicot esparpellat i molt més intel·ligent que el Rafel, com bé

vaig intuir l'estiu primer de la guerra, era un bon comunista de cap a peus. (VALOR, 1991: 332).

45.

—Anem-hi —vaig accedir volenter.

—No ens acompanya ningú? —demanà Feliu.

—*Sí, voy con vosotros* —féu l'ex empleat de la Telefònica—. Jo vaig pel mateix camí. (VALOR, 1991: 336).

Valor utilitza la cursiva per a transcriure els passatges en què intervé Rojo amb el seu català d'aprenent. La notació que fa servir Valor per a denotar la pronúncia defectuosa d'aquest parlant és l'accent agut per a indicar el tancament d'una vocal que havia de ser oberta (*bón*) i la *b* per *v* per al betacisme («bols»). Hi trobem també alternança de l·lengües, interferències («lo» per «ho»), etc.

La reducció de l'aparició del castellà es dona també en la transcripció de cartes i documents. Quant a la correspondència entre valencians (*La idea de l'emigrant*), Valor actua de manera semblant a com fa en els diàlegs i posa algunes frases soltes en boca del personatge que la llig en veu alta al destinatari, que és analfabet i amb poca competència en castellà, però la resta del contingut de la carta, la «narra» Valor en català emprant la tècnica del llenguatge indirecte:

46.

Al poble va arribar-ne una als tres mesos d'haver eixit Bernat cap a Amèrica. Ni Vicent ni Basília no sabien llegir-la, és clar. Ell va davallar a la vila. Allà tenia el cosí, l'estanquer, que li la va llegir.

—Bé, al capdavant què vol dir-nos? Està bo o no ho està? Treballa o no té feina? —va demanar Vicent que quasi no n'havia entès ni un borrall.

—Està bo. No ho has sentit? *Estoy bueno*. I treballa d'*albañil*, o siga, d'obrer de vila.

(VALOR, 1982a: 69)

47.

—Vejam la carta... Ací diu... Espera't que t'ho vaja explicant. *Queridos hermanos, sobrinos e hijo...* Bo, vosaltres i el xic, per ordre d'edats —somreia Cristòfol—. Que està bé... Que el negoci de la fargalada se li ha fet una cosa de no dir. *He tenido mucha suerte*. Molta sort, ja veus. Guanya diners i us n'envia uns pocs. (VALOR, 1982a: 103).

Els documents que apareixen en castellà solen ser noms d'institucions (*Casino de Propietarios*), de vegades posats en forma de cartells (*Casino de Republicano*), de publicacions periòdiques (*Conciencia Social*), de llibres (*El poder del Jefe del Estado...*), etc. (VALOR, 1980: 30, 46,...), de denominacions de caràcter estatal establides en castellà (*Ferrocarriles del Norte de España, Madrid-Zaragoza-Alicante*) (VALOR, 1982b: 280). Però les cursives que usa l'autor en aquests casos no es destaquen gaire al costat d'alguna que altra frase o paraula en francès o en llatí que també inclou en la narració. De vegades Valor es veu obligat a afegir-hi impresos i oficis sencers en castellà (VALOR, 1982b: 223, 321; 358-359).

El nostre escriptor també amaga la interrupció alacantina de la transmissió del català quan fa discórrer part de la vida d'Àngel, de *La idea de l'emigrant*, a l'Alacant del primer terç del segle XX. Hi surt en aquesta obra el director d'un institut i sa filla, que el coneixen a ell quan encara és un pastoret. Tant l'home com la filla s'expressen en català entre ells i amb l'Àngel:

48.

—Tu on vius, pastoret? —va dir ella.

—Em diuen Àngel —va somriure el minyó.

(...)

—I això és molt lluny?

—Devers una hora.

—Però tu sol?

—Deu viure amb la família, Isabel —observà el seu pare.

(VALOR, 1982a: 93)

Valor després presenta l'Àngel vivint a Alacant, hostatjat a ca uns coneguts del capellà del poble (però ells no són del poble). Aquests són vells i viuen al casc antic, motiu pel qual podien parlar català. Però l'Àngel no ens el presenta amb els companys de l'institut (l'únic de la província en aquell temps) ni en la vida social a Alacant. Quan visita el director de l'institut i la filla, amb qui finalment es casarà, segueixen tots tres parlant en català (també a la ciutat, com en el seu primer encontre a la muntanya). Com ens indica la datació del procés de substitució lingüística a Alacant (MONTROYA, 1996), ja era poc probable a

l'Alacant dels anys 10 i 20 del nostre segle que la filla d'un director d'un institut, que ocupava un grau social més elevat que no pas ara, s'expressàs en català. I això Valor no ho ignora perquè va viure a Alacant en els anys 30 i va comprovar com la interrupció de la transmissió intergeneracional de la llengua ja s'estenia a les classes populars (MONTROYA, 1996: 51).

Però la manera més evident amb què Valor amaga la transformació lingüística alacantina és situant a València una part de la vida del protagonista que en la vida real del Valor autobiografiat té lloc a Alacant.⁶ Així, l'*Academia Cots* on Valor va treballar mentre va viure a Alacant (1932-1934) es transforma a les dues novel·les autobiogràfiques de la Triologia en el *Centro de Estudios de Enseñanza Media y Carreras Espaciales* de la ciutat del Túria. No s'entén com fa això després d'haver reproduït l'etapa anterior a Elda, tan problemàtica també en l'aspecte sociolingüístic. Fixem-nos què ens diu Valor de la seua estada a Alacant:

49.

[la proclamació de la República] A mi em va agafar en plena feina, a Elda (...) quasi tots eren castellanoparlants i contraris aferrissats de la nostra llengua. Allí vaig comprovar la xenofòbia. (...) L'any següent, el 1932, ja vivíem a Alacant, (...) ens era molt familiar i popularment mantenia la llengua pròpia. (...) A Alacant vam estar fins a la darrera de 1934. (SERRANO, 1995: 55-56).

50.

Alacant (...) ja començava en certa classe social, la transformació lingüística. Això m'indignava i em féu escriure, en el setmanari, un article molt apassionat «per aquella Alacant que no volem que muira» (SERRANO, 1995: 62).

51.

Però tot Alacant, excepte la petita aristocràcia que hi havia, que no n'hi havia molta, i alguna burgesia (...) s'aguantava molt, s'aguantava molt el català a Alacant (...) la mitjana alta sí que... es veu que estava ja... ja començava a castellanitzar-se (...) és quan a Alacant (...) vaig veure com

6. Encara que no disposem de cap estudi específic, sembla que el català s'hi ha mantingut més que a Alacant a pesar d'un inici coetani de la interrupció en la transmissió de la llengua a les dues ciutats.

la gent intentava —no tots— (...) gent popular, gent popular, gent popular d'allí que estaven prop de nosaltres (...) però que no era gent rica i tot això (...) jo deia: «Si no sabran res perquè sa mare li està ensenyant una llengua que ella tampoc la sap...» (...) ja intentaven, ja intentaven (...) (MONTROYA, 1996: 51).

Però Valor no amaga a les seues novel·les la castellanització general de la classe alta, i no solament valenciana, com veurem:

52.

Amb l'estúpida «ambaixada» en castellà, estrenada no feia gaire, la festa acusava la forta pressió desnaturalitzadora que partia de les classes elevades de la capital i s'estenia, per sort molt a poc a poc, fins a totes les terres del país. (VALOR, 1980: 219).

53.

—Em deteniu a mi, a mi!, que tota la vida he estat anarquista, i deixeu anar més de quaranta feixistes que deuen anar en el vagó. Sí, ells són esparpellats! ¡Sí, els feixistes porten tots bons documents!
—*¡Que te calles!* —li cridà l'oficial que se l'enduia.
—I damunt en castellà, xurro! ¡Tu sí que deus ser feixista, un senyoret, que són els únics que parlen castellà! (VALOR, 1982b: 269).

54.

Van esclatar llavors tres forts esclafits i unes bales brumiren per damunt els nostres caps.
—*Identificaos!* —tronà un altaveu.
(...)
—*Identificaos o disparamos!* —cridà de bell nou l'altaveu.
(...)
—*Gente de pas!* —afegí—. *Vamos de pesca!*
(...)
—Sens dubte, eren uns afeccionats joves de la Falange de Mallorca.
(...)
—Què collons feien per ací si ja s'ha acabat la guerra? —digué un que eixia del batiport.
—Volien pescar rojos fugitius... per distracció! —féu l'artiller.
—I parlaven en castellà: devien ser senyorets de Palma —conclogué Pere.
(VALOR, 1991: 539-540).

Valor també exterioritza la realitat de l'alfabetització castellana i l'aparell ideològic que hi anava adjunt, les quals són realitats generalitzades a tots els Països Catalans, han vingut imposades des de fora i són indefugibles perquè tothom n'és ben conscient (característiques absents del fenomen de la interrupció):

55.

l'idioma que estudiava —el castellà, «la llengua que parlava el rei»— (...) S'alfabetitzà, doncs, per bé que defectuosament, de la manera traumàtica i desorientadora en què ho feren i ho feien i ho farien molts altres infants del seu propi, dissortat país. (...) el río Ebro, el río Duero (...) Francia, los Pirineos (...) I los reyes de Castilla, la Guerra de la Independencia (...) solien saber un castellà elemental i mal pronunciat (VALOR, 1982a: 26-27).

Un altre aspecte de l'alfabetització dels valencians és el de la qualitat del castellà que aprenien:

56.

A la dreta hi havia un hostalet amb un gran portal i al costat una porta de vidres oberta que semblava donar a una espècie de taverna. Sentia gent parlar en un castellà ràpid, retallat, autèntic, no el que fabricàvem els xicons de l'escola de Cassana ni el que parlava el mestre —un castellà fals tret dels llibres per a valencians que no el parlaven mai—. Jo escoltava i ho guaitava tot amb ulls esbarrallats. (VALOR, 1982b: 35).

57.

...com a secretari local del Partit Comunista, va fer un breu parlament en un castellà molt avalencianat però entenedor, i va dir que el nostre poble, el poble valencià, representat allí pels cassanencs, tenia el seu dret com qualsevol poble del món a expressar-se en una llengua que parlava feia segles —la seua— i, com ho demostraven les seues paraules i vïctors i actitud volent-se emportar a les seues llars els refugiats castellans, sentia fortament la solidaritat proletària i antifeixista, cosa no menyspreable i digna de respecte i agraïment. (VALOR, 1991: 10).

58.

Un dia de l'any passat (...) els van dir que allò d'ells era un escàndol i que havien de casar-se. I diu que van traure una llibreta ronyosa d'a-

queixes del botiguer, de tapes grogues, i els van apuntar allí: «*Matrimonio del camarada Joan Monlió i Cardona, Garibaldi* (perquè a ell el poble li va traure *Garibaldi*) i de la camarada Maria Franch Ballester, *selebrado el dia tal de tal*». Els feren signar, i ells se n'anaren sense endur-se cap paper. «Ja sou casats», i prou. (VALOR, 1991: 96).

59.

havia continuat vivint al mas del Fondó, on (...) ningú, ni ell ni la muller i menys els minyons, malgrat anar aquests a escola, no li sabien seguir una conversa en espanyol. (...) Els xiquets, per la seua banda, molt curiosos de veure i sentir dins casa seua un castellà autèntic, li preguntaven sovint moltes coses com es deien: els arbres, el cel, les fruites, el blat, l'ordi... i de casa tot allò que se'ls posava per davant: la taula, el fumeral, el trespol, la teulada. És clar que alguns d'aquells noms els llegien en espanyol als llibres de l'escola —*El Juanito, Lecciones de cosas*—, però molts no se'ls gravaven a la memòria i d'altres ni els comprenien o els oblidaven per complet pel fet de no figurar-hi les traduccions. (VALOR, 1991: 248-249).

60.

I, a vegades també, els castellans parlaven un mal català i els valencians un pèssim espanyol. (VALOR, 1982b: 267)

Valor no perd ocasió de denunciar en les seues novel·les un factor important de la castellanització del País Valencià: l'Església valenciana, incloses les organitzacions paraeclesiàstiques:

61.

Les Filles de Maria (*Hijas de María*, en el llenguatge oficial de l'Església) no podien ser compromeses en l'acte de protesta que es projectava i que tenia com a finalitat expulsar del poble aquells botiguers pertorbadors (VALOR, 1980: 552).

62.

Malgrat la ja molt vella i creixent desnacionalització de l'Església, en aquesta ocasió encara es feien les invocacions i explicacions de cada Pas en la llengua de la terra. I es va sentir:

—Vos adorem, oh Crist!, i vos beneïm.

La veu de mossèn tenia una ferma i dolça modulació que commovia.

El poble, avesat, va respondre com un immens i brumidor eixam:

—Perquè / la vostra Creu / ha redimit / el món!

(...)

No faltava, és clar, el tribut a «l'altre Cèsar», i es cantava en un castellà mal tallat:

¡Perdón, oh Dios mío!

¡Perdón y clemencia!

(...)

I darrere d'aquesta estació, com seria en totes, un *Padrenuestro*.

(VALOR, 1980: 534-535)

En el segon fragment es pot observar la connotació positiva que té per a Valor el català (que aquí l'anomena 'llengua de la terra' però que no constituïx cap subterfugi puix que el cita pel seu nom unes pàgines més arrere d'aquesta mateixa novel·la: VALOR, 1980: 512) davant de la connotació negativa que atribuïx Valor al castellà. Fixem-nos que quan hom parla en aquesta llengua presenta una «ferma i dolça modulació» o sembla «un immens i brumidor eixam» mentre que l'altre idioma es presenta com «un castellà mal tallat». Fixem-nos com aquesta altra visió positiva s'acreix quan la referència és per al dialecte nadiu de l'autor:

63.

Rojo, (...) ens entenia ja bastant, no del tot, i quasi bé xampurrejava el nostre sonor català meridional. (VALOR, 1991: 245).

El següent sector social objecte de denúncia valoriana és el dels espanyols (d'esquerres) que ignoraven la realitat nacional del País Valencià:

64.

Molta, molta gent —sobretot, les dones— volia tenir l'honor d'hostatjar un refugiat o dos a casa seua.

—Vinguen, vinguen a ma casa! Tenim prou que menjar!

—Hi estaran bé; la casa meua és gran!

Es produí llavors una lamentable estranyesa, sobretot de les dones novvingudes, esquerranes d'ideologia però imperialistes inconscients de sentiment, hereves sense saber-ho d'aquell famós *conde-duque* de tètric record per a les nacions no castellanescs ficades dins el sac peninsular:

—*¡Yo no las entiendo!* —es va sentir a dir.
 —*¡Buena la hemos hecho con el Levante Feliz de la puñeta!*
 —*¡Adónde hemos caído!* —va clamar una vella vora meu.
 (VALOR, 1991: 9-10)

65.

En quatre paraules el vaig posar al corrent de la meua situació castrense. Els antecedents els explicava Rojo elogiosament, tal vegada massa elogiosament.

—És un gran amic, un home de gran cor. Amb dir-te que per acostarse més i més a nosaltres espiritualment, s'ha ensenyat a parlar en valencià, i el parla, molt imperfecte.

—És d'agrair —va aclarir-me Berenguer—. Ací tenim problemes en això amb algun camarada.

—Una llàstima —vaig comentar—. Alguns castellans comunistes, sense deixar de ser-ho, s'han trobat influïts per allò de *la unidad de destino en lo universal* i *una lengua para el imperio*. (VALOR, 1991: 409).

66.

Vam aturar-nos a la cruïlla. Un rètol mig esborrat sobre una fletxa deia: «*Callosa de Ensarrià*», com a mostra del menyspreu que per la nostra toponímia havia practicat sempre el govern central —d'En Sarrià hauria estat el correcte. Un altre rètol amb una altra fletxa, apuntada a la dreta, deia, també incorrecte, *Alcoy* a la usança castellana. (VALOR, 1991: 487)

5. CONCLUSIONS

Podem concloure, després d'aquest repàs a la representació del conflicte lingüístic en la literatura valenciana, que aquesta darrera no és pas aliena a les vicissituds de la llengua. Si el català dels valencians ha patit un fort retrocés, especialment a les ciutats, això té un reflex en la tipologia d'escriptors que en sorgixen. D'una banda, divergixen en el mitjà d'expressió triat (català o castellà): si l'opció és pel català, l'elecció dels gèneres a conrear pot venir donada per la procedència (urbana o rural) de l'escriptor, si l'opció és pel castellà, la problemàtica és una altra perquè hom escriu en una llengua que no és l'habitual en una part important de la societat en què viu i que tendix a descriure. D'u-

na altra banda, si l'escriptor tria el català, pot també trobar-se amb el mateix problema de la versemblança lingüística que afecta els escriptors valencians en castellà, ja que en la societat valenciana no és exclusiva cap de les dues llengües. Finalment, hem verificat si la novel·la realista valenciana representa, i fins a quin punt ho fa, la realitat del castellà en la societat valenciana actual.

BRAULI MONTOYA ABAT
Universitat d'Alacant

BIBLIOGRAFIA

- ANGUERA, P. (1997): *El català al segle XIX. De llengua del poble a llengua nacional*, Barcelona, Empúries.
- BOLTA, M. & T. MOLLÀ [eds.] (1994): *Escrits sobre la llengua. Joan Fuster*, Barcelona, Pirene Editorial.
- COLOMINA, J. (1995): *Els valencians i la llengua normativa*, Alacant, Institut de Cultura «Juan Gil-Albert».
- CONCA, M. (1997): *La riquesa fraseològica en la producció rondallística d'Enric Valor*, «Canelobre», núm. 37/38, ps. 177-192.
- ESCARTÍ, V. J. et al. [eds.] (1996): *Martí Domínguez i el seu temps*, Algemesí, Ajuntament d'Algemesí.
- ESCRIVÀ, V. (1986): *L'obra literària d'Enric Valor*, Universitat de València, tesi doctoral inèdita.
- FERRANDO, A. (1996): *L'actitud lingüística de Martí Domínguez*, dins V. J. Escartí et al. (eds.), ps. 37-56.
- FUSTER, Joan (1972): *Nota —provisional i improvisada— sobre la poesia de Vicent Andrés Estellés*, dins V. ANDRÉS ESTELLÉS: *Recomane tenebres. Obra completa 1*, València, Tres i Quatre, ps. 17-36.
- FUSTER, Joan (1975): *Plantejaments històrics del teatre valencià*, «Els Marges», núm. 5, ps. 11-63.
- GARCÍA, José Emilio (1985): *Narraciones del Medio Vinalopó*, Madrid, Dayton, S.A.
- LAGARDE, C. (1996): *Réalisme et expression plurilingue chez Blasco Ibáñez: l'exemple de la «novela valenciana»* La Barraca, «Lenguas», núm. 40, ps. 63-88.
- MONTOYA, B. (1996): *Alacant: la llengua interrompuda*, València, Denes.

- PÉREZ I MORAGÓN, F. [ed.] (1992): *Joan Fuster. Estudis d'història cultural. Antologia de textos*, Castelló de la Plana, Universitat Jaume I.
- RODRÍGUEZ-BERNABEU, E. [ed.] (1981): *Joan Valls Jordà. Obra poètica*, Alacant, Instituto de Estudios Alicantinos.
- SÁNCHEZ SOLER, M. (1994): *Alacant blues. Crònica sentimental de una búsqueda*, Alicante, Instituto de Cultura «Juan Gil-Albert».
- SANSANO, B. (1996): *Martí Domínguez i el primer teatre valencià de postguerra: Les Malaenes (1947)*, dins V. J. ESCARTÍ et al. (eds.), ps. 101-114.
- SERRANO, R. (1995): *Enric Valor. Converses amb un senyor escriptor*, València, Tàndem edicions.
- SIRERA, J. L. (1995): *Història de la literatura valenciana*, València, Edicions Alfons el Magnànim.
- TAYADELLA, A. (1980): *Novella i llengua al segle XIX: història i conflicte*, «L'Avenç», núm. 27, ps. 37-42.
- TRÒLEC, I. (1976): *Ramona Rosbif*, València, Tres i Quatre, 1980.
- VALOR, E. (1950-1958 [1995]): *Els guants de la felicitat*, València, Edicions del Bullent, vol. 2, ps. 61-116.
- VALOR, E. (1960 [1985]): *L'ambició d'Aleix*, València, Gregal Llibres (Consorci d'Editors Valencians).
- VALOR, E. (1980 [1991]): *Sense la terra promesa*, València, Tàndem Edicions.
- VALOR, E. (1982a [1998]): *La idea de l'emigrant*, València, Tàndem Edicions.
- VALOR, E. (1982b [1991]): *Temps de batuda*, València, Tàndem Edicions.
- VALOR, E. (1991): *Enllà de l'horitzó*, València, Tàndem Edicions.
- VALOR, E. (2000): *Narracions perennes*, València, Tàndem edicions.
- VICENT, M. (1994 [1997]): *Tranvía a la Malvarrosa*, Madrid, Santillana.